

Особливості громадянського формування молоді у контексті трансформації виховної діяльності в 20–30-х рр. ХХ століття

І.О.Кучинська. **Особливості громадянського формування молоді у контексті трансформації виховної діяльності в 1920-30-х рр. ХХ століття.** У статті висвітлено соціально-педагогічні особливості громадянського формування учнівської молоді в Україні у контексті трансформації виховної діяльності 20–30-х рр. ХХ століття. Досліджено, що починається розлад у розвитку української педагогічної думки через згортання оригінальності української системи середньої освіти: відбувається русифікація школи і ліквідація особливостей освітньої системи в Україні та її централізація з єдиним директивним центром у Москві. Здійснений аналіз документів засвідчив, що у 1929–1933 рр. відбулася політико-ідеологічна стандартизація процесу виховання громадянськості дітей і молоді в Україні; педагогічна наука та українська школа стають частиною загальної «радянської культури».

Ключові слова: соціально-педагогічні особливості, формування, виховання, громадянськість, трансформація, освітня система, школа, молодь.

И.А.Кучинская. **Особенности гражданского формирования молодежи в контексте трансформации воспитательной деятельности в 1920-30 гг. ХХ века.** В статье освещаются социально-педагогические особенности гражданского формирования учащейся молодежи в Украине в контексте трансформации воспитательной деятельности 20- 30-х гг. ХХ века. Исследовано, что начинается разлад в развитии украинской педагогической мысли из-за сворачивания оригинальности украинской системы среднего образования: происходит русификация школы и ликвидация особенностей образовательной системы в Украине, ее централизация с единственным директивным центром в Москве. Проведенный анализ документов показал, что в 1929-1933 гг. состоялась политико-идеологическая стандартизация процесса воспитания гражданственности детей и молодежи в Украине, педагогическая наука и украинская школа становятся частью общей «советской культуры».

Ключевые слова: социально-педагогические особенности, формирование, воспитание, гражданственность, трансформация, образовательная система, школа, молодежь.

Постановка проблеми. Проблематика громадянського формування молоді в Україні завжди перебувала у центрі науково-педагогічних інтересів вітчизняних педагогів. На початку 20–30-х рр. ХХ століття ця тема аналізувалась у роботах таких вітчизняних педагогів, як С. Ананьїн, Г. Гринько, В. Дурдуківський, В. Дюшен, О. Залкінд, О. Залужний Т. Лубенець, Я. Мамонтов, О. Попов, Я. Ряппо, М. Скрипник, Я. Чепіги та інших. І в умовах сьогодення сучасна наукова еліта (І. Бех, М. Евтух, О. Сухомлинська, Б. Боришевський та ін.) акцентують увагу педагогічної громадськості на важливості актуалізації даної проблематики. Сучасні педагоги розглядають *громадянське виховання* як соціально обумовлений процес підготовки громадян-патріотів до функціонування і взаємодії в умовах демократичного суспільства; *громадянськість* – як духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни.

Мета статті: висвітлити і розкрити особливості громадянського формування учнівської молоді в Україні у контексті трансформації виховної діяльності 20–30-х рр. ХХ століття.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що ідеї громадянського виховання, які виникли у період Української національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) не втратили своєї актуальності і на початку радянської влади (20–30-х рр. ХХ століття), хоча поступово, з розвитком комуністичної ідеології, громадянська тема виховання змінила свої ціннісні орієнтири. Радянська влада на початку 20-х рр. ХХ століття, змінивши середовище взаємодії та спілкування людини, ієрархію соціальних цінностей і пріоритетів суспільства, сформувала нову громадянську поведінку. На відміну від російської педагогічної думки, характерною особливістю цього періоду в Україні були: *створення власної, оригінальної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства; розбудова національного змісту навчання і виховання (викладання рідною мовою, у т. ч. й мовами національних меншин, українознавчі курси (комплекси): «Краєзнавство», «Історія України», «Українська мова і література», «Географія України»).*

Аналіз матеріалів (Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1920); Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР (1920); Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту (1927)) засвідчив, що специфічною рисою цього етапу було те,

що вершину ієрархії канонів посідає блок ідей марксизму як соціально-політичного вчення, який, зокрема, розцінювався інтелектуалами як штучний щодо існуючої національної парадигми. Часткова лібералізація національної політики, розширення сфери використання української мови, розвиток національної освіти, українізація преси та видання книг, часткова дерусифікація великих міст та інші заходи створили умови, в яких за інерцією ще деякий час продовжувався започаткований Українською революцією історіографічний процес.

Разом із тим, поширювані на той час в Україні соціалістичні ідеї побудови суспільних відносин, держави загалом вплинули і на вибір пріоритетних спрямувань, зокрема, і у виховній діяльності. Ці ідеї визначалися як виключно важливий елемент соціальних змін у суспільстві, зорієнтованих на зміни способу життєдіяльності людей. У цьому контексті з'ясовується широкий спектр інтересів: від впливу суспільства на особистість до вивчення її конкретного життєвого шляху.

Актуалізуються дослідження проблем соціалізації. Соціальна теорія виховної діяльності детермінувала відповідні ціннісні орієнтири й ідеали. Відбулася зміна національно-державної парадигми громадянського виховання на соціальну (1921), а згодом комуністичну (1929). Ця *трансформація* ідеї громадянського виховання обґрунтовувалася з чітко визначених соціально-політичних позицій. Побудова соціалістичної держави вимагала від педагогічної громадськості ефективних пошуків впровадження відповідних ідей у виховну практику. Однак, на відміну від російських аналогів, *специфічність* української педагогічної думки полягала у яскраво вираженій взаємодії соціальних аспектів з національними й комуністичними (останній розглядався у контексті прогресивного розвитку суспільства). Робиться спроба побудови нової моделі виховання громадянина на засадах розуміння сутності природи держави, її функцій та установ, а також дисциплінування й привчання вихованця виконувати обов'язки перед державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Соціальна ідея виховання громадянськості* знайшла своє відображення у педагогічних поглядах С. Ананьїна, Е. Аркіна, П. Барта, Г. Гринька, А. Гендрихівської, А. Гурарій, М. Гордієвського, О. Дойнікова, В. Дурдуківського, В. Дюшен, О. Залкінда, О. Залужного, О. Калашнікова, Т. Лубенця, Е. Мединського, М. Міронова, Я. Мамонтова, О. Музиченка, О. Попова, М. Руновського, Я. Ряппо, Е. Равич-Щербо, М. Скрипника, І. Соколянського, Я. Чепіги,

Е. Яновської та інших. Зокрема, у праці С. Ананьїна «Історія педагогічних течій» (1929) зроблено спробу поєднати класовий підхід до аналізу різноманітних теорій виховання з їх об'єктивною оцінкою. Аналізуючи й обґрунтовуючи різницю в засобах виховання громадянина до революції і порівнюючи її з сучасним етапом (20-і рр. ХХ століття), увага автора була (третьою параграф четвертої лекції «Теорія громадського виховання») на довершеності педагогічної течії соціального ухилу, що визначається як громадянське виховання («виховує для держави через державу»).

Педагог Я. Мамонтов у роботі «Право держави і право дитини» (1922) розглядав громадянське виховання як важливу складову державного виховання, стверджуючи, що: 1) право держави над громадянином має абсолютний, необмежений характер; 2) право держави над громадянином обмежується правом громадянина на релігійне, політичне та інші форми індивідуального самовизначення; 3) право держави над громадянином пов'язано з реальною можливістю його культурного розвитку.

У праці «Методи вивчення дитячого колективу (Вступ до педагогіки колективу)» (1926) педагог О. Залужний представив широкий огляд і науковий аналіз відомих на той час здебільшого зарубіжних методів вивчення колективу та виклав систему нових, розроблених автором і його співробітниками; аргументував тезу про необхідність виховання особистості через колектив, силами колективу і для колективу. Така теза вперше була висунута як гасло у «Декларації про соціальне виховання» (1920), автором якої, як свідчать джерела 20-х рр. ХХ століття, був О. Попов, перший директор УНДІПу.

Педагоги А. Гендрихівська, А. Гурарій, В. Дюшен у праці «Робота з жовтенятами» (1928) (розділ «Громадянське виховання жовтенят») підкреслювали значущість і важливість тематичного вибору у справі формування громадянської свідомості дітей молодшого шкільного віку.

На цьому етапі історичного розвитку стрімко розвивається українська культура, а отже, й педагогічна думка. Українські педагоги І. Соколянський, О. Залужний, Я. Чепіга, О. Музиченко, Я. Мамонтов та інші, використовуючи здобутки західноєвропейської, північноамериканської та російської шкіл психології та педології, створювали свої, національні, притаманні лише українській педагогічній думці *концепції, підходи, методи та засоби* освіти й виховання дітей.

Педагогічна думка 20-х рр. – це розмаїття напрямів, течій, шкіл, серед яких: експериментальна педагогіка, куди увійшли

такі складники, як рефлексологія і педологія (О. Залужний, І. Соколянський); концепція естетизації особистості (Я. Мамонтов); індивідуалістична педагогіка (О. Музиченко); прагматична педагогіка (Б. Манжос); вільне трудове виховання в контексті педології (Я. Чепіга); національне виховання (В. Дурдуківський). Домінуючою виховною концепцією всіх без винятку педагогів досліджуваного періоду була концепція соціального виховання дітей і молоді, яка асоціювалася із громадянським вихованням. Зазначимо, що в Україні пріоритетного значення набули соціальні ідеї формування громадянського світогляду учнівської молоді.

Результати дослідження діяльності наркомосвіти УСРР за 1924–1925 рр. доводять, що специфічним новоутворенням у виховній сфері стали *соціально-громадянські підходи до формування особистості в дитячих будинках*, які в 20-х рр. ХХ століття набули масового характеру (наслідки довготривалих воєн та тяжкого економічного становища). Гасло «захист дитинства» здобуло ранг державної політики. У липні 1920 року декретом Раднаркому України було створено Раду захисту дітей на чолі з головою Раднаркому. До складу Ради увійшли наркоми охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, продовольства і землеробства, а також представники Південного бюро ВЦРПС, Жінвідділу. У руках Ради концентрувалися усі важелі управління. Держава робила певний «ухил» у бік незабезпечених, безпритульних дітей, прагнучи виховати з них повноцінних громадян, зобов'язаних новій владі.

На підставі тверджень про розпад сім'ї і унеможливлення виконання нею виховної функції робився висновок про необхідність перенесення «центру ваги» в справі шкільництва з єдиної трудової школи на дитячий будинок. Стихійно склалася ситуація, коли перед педагогами постала проблема вибору шляхів та засобів формування громадянина держави, аналогів якої ще не існувало в світі. Соціальне виховання «проблемних дітей», якими були на той час вихованці дитбудинків, актуалізувало і питання громадянського становлення особистості.

Підкреслимо, що особлива увага приділялась актуалізації *дитячого руху*, (зокрема комуністичного) як важливому аспекту впливу на формування громадянського світогляду учнівської молоді, новій формі організації виховання.

Головне завдання дитячого руху полягало у підготовці підрастаючої особистості до її громадських функцій. Серед провідних елементів дитячого руху визначали: 1) творчу ініціативу

(самодопомога й активність дитини, а не опіка над нею); 2) колективну працю (самоврядування, взаємодопомога, трудова громада); 3) революційний настрій (класова етика). Виховна метода комуністичного дитячого руху полягала у планомірному пристосуванні дітей і молоді до класової боротьби і суспільно корисної праці. Наприклад, аналіз діяльності програми дитячої групи «Юний Спартак» (1922) довів, що його основними елементами були суспільно-політичне, ідеологічне, економічне, трудове, екологічне, естетичне та фізичне виховання. Названа програма засвідчує класовий підхід у формуванні громадянського світогляду учнівської молоді, а саме: 1) відданість радянській владі; 2) намагання стати корисним громадянином республіки; 3) боротьба за комуністичні ідеї; 4) готовність стати чесним і свідомим комунаром в рядах КСМУ; 5) намагання опанувати знання та боротьба проти безграмотності; 6) працелюбність і повага до праці інших; 7) правдивість; 8) дисциплінованість, точне і швидке виконання всіх доручень організації та її керівників тощо.

Українські науковці 20-х рр. ХХ століття (Я. Мамонтов «Право держави і право дитини (З приводу «Деклярації Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціальне виховання дітей» (1922), «Соціальне виховання» (1922); В. Дурдуківський «Дитяче шкільне самоврядування (З практики трудової школи)» (1923); Т. Лубенець «Школа та її робітники» (1924); Е. Равич-Щербо «Основные моменты построения учебно-воспитательного плана в учреждениях социального воспитания» (1924); М. Скрипник «Питання соціального виховання» (1929) та інші) розглядали громадянське виховання як соціальне явище і підкреслювали залежність його цілей від суспільного устрою. Цілі виховання, що визначаються ідеалом людини нового суспільства, на думку українських педагогів, мотивувалися вихованням громадянина комуністичного суспільства з інтернаціонально-патріотичними якостями. При цьому комунізм розумівся як суспільство єдності й творчої діяльності, а комуністичне будівництво співставлялося з поняттям «прогрес». Так почала формуватися комуністична парадигма громадянського виховання, методологічну основу якої становила марксистсько-ленінська теорія.

Як засвідчив аналіз навчальних планів і програм середніх шкіл, актуального значення набув предмет «Суспільствознавство». Підкреслимо, що домінування в українській школі політграмоти, дисциплінарних вимог, патріотичних цінностей, ідей колективізму, самоврядування обумовили розвиток громадянського виховання у 1921–1933 рр. ХХ століття.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що у виховній теорії 20-х рр. ХХ століття ключовим стає термін «соціальне». Громадянське формування особистості розглядалося в аспекті соціального виховання, в чому і полягала специфіка виховної діяльності у досліджуваній період. У теорії виховання виокремлювалися такі основні значення соціального: 1) надприродне, надорганічне існування особистості, яка у процесі свого розвитку досягла стадії морального життя; 2) синонім суспільного (тобто спосіб спільної діяльності та організації взаємовідносин); 3) нормативне поняття, яке визначає регулювання взаємовідносин.

Висновки. Отже, зазначимо, що наприкінці 20-х рр. ХХ століття починається розлад у розвитку української педагогічної думки через згортання оригінальності української системи середньої освіти: відбувається русифікація школи і ліквідація особливостей освітньої системи в Україні та її централізація з єдиним директивним центром у Москві. Здійснений аналіз документів засвідчив, що у 1929–1933 рр. відбулася політико-ідеологічна стандартизація процесу виховання громадянськості дітей і молоді в Україні. Освітні заклади відходять від експериментування і стають на шлях авторитарно-дисциплінарних принципів управління та діяльності з чітко визначеним обсягом знань, умінь і навичок. Класовий підхід до виховання молодого покоління став домінуючим. Саме з позиції цього підходу розглядалося співвідношення виховання й розвитку, право особистості на індивідуальний розвиток природних сил і здібностей. Педагогічна наука й українська школа стають частиною загальної «радянської культури», яка мала чітко виражений російський зміст і яку можна класифікувати як «російсько-радянську».

Список використаних джерел

1. Ананьїн С. А. Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії / С. А. Ананьїн. – Харків. – 1929. – С. 107–113.
2. Аркин Е. Дошкольный возраст / Е. Аркин. – М. : – Государственное издательство. – 1921. – 222 с.
3. Барт П. Історія соціально – педагогічної ідеї / П. Барт. – Одеса, 1923. – 31 с.
4. Вопросы краеведения в школе / Под ред. проф. В. П. Буданова и И. С. Симонова. – Л., 1926. – 171 с.
5. Гендрихівська А. Робота з жовтенятами / А. Гендрихівська, А. Гузарій, В. Дюшен. – Харків: Державне видавництво України, 1928. – 73 с.

6. Детдвижение на Украине // Путь просвещения. – 1924. – № 7. – С. 141–146.
7. Діяльність наркомосвіти УСРР за 1924-1925 рр. – Харків, 1925. – С. 27–147.
8. Дурдуківський В. Дитяче шкільне самоврядування (З практики трудової школи) // Педагогічний збірник / За ред. В. Дурдуківського. – Ч. 1. Теорія та методика. – К.: Слово. – 1923. – С. 13–31.
9. Залкинд А. Б. Вопросы советской педагогики / А .Б. Залкинд. – Л., 1926. – 178 с.
10. Залужний О. Методи вивчення дитячого колективу / О. Залужний. – К., 1926. – С. 20.
11. Крайник І. Нові напрями / І. Крайник // Учитель.– 1925. – Ч. 3–4. – С. 61–69.
12. Крупская Н. Проблема политического образования / Н. Крупская // На путях к новой школе. – № 4, 5. – 1929. – С. 5–8.
13. Лубенець Т. Г. Школа та її робітники / Т. Г. Лубенець // Радянська освіта. – 1924. – Ч. 9–10. – С. 23–25.
14. Макаренко А. С. Проблеми шкільного радянського виховання.– Твори : У 7 т. / А. С. Макаренко. – К. – 1954. – Т. 5. – С. 124, 243.
15. Мамонтів Я. Право держави і право дитини (З приводу «Деклярації Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціяльне виховання дітей») / Я. Мамонтів. – К., 1922. – Число 1. Травень. – С. 33–42.
16. Ряппо Я. П. Новий етап в праці Наркомосвіти / Я. П. Ряппо // Радянська освіта. – 1925. – № 2. – С. 8–12.
17. Скрипник М. Питання соціального виховання / М. Скрипник. – Х., 1929. – С. 9–27.
18. Яновська Е. В. Соціяльне виховання як неминуча історична потреба / Е. В. Яновська. – Київ, 1921. – 84 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Anan'i'n S. A. Istorija pedagogichnyh techij. Novitni pedagogichni techii' / S. A. Anan'i'n. – Harkiv. – 1929. – S. 107–113.
2. Arkin E. Doshkol'nyj vozrast / E. Arkin. – M. : – Gosudarstvennoe izdatel'stvo. – 1921. – 222 s.
3. Bart P. Istorija social'no – pedagogichnoi' idei' / P. Bart. – Odesa, 1923. – 31 s.
4. Voprosy kraevedenija v shkole / Pod red. prof. V. P. Budanova i I. S. Simonova. – L. – 1926. – 171 s.

5. Gendryhivs'ka A. Robota z zhovtenjatamy / A. Gendryhivs'ka, A. Gurarij, V. Djushen. – Harkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. – 73 s.
6. Detdvizhenie na Ukraine // Put' prosveshhenija. – 1924. – № 7. – S. 141–146.
7. Dijal'nist' narkomosviti USSR za 1924-1925 rr. – Harkiv, 1925. – S. 27–147.
8. Durdukivs'kyj V. Dytjache shkil'ne samovrjaduvannja (Z praktyky trudovoi' shkoly) // Pedagogichnyj zbirnyk / Za red. V. Durdukivs'kogo. – Ch. 1. Teorija ta metodyka. – K.: Slovo. – 1923. – S. 13–31.
9. Zalkind A. B. Voprosy sovetskoj pedagogiki / A .B. Zalkind. – L., 1926. – 178 s.
10. Zaluzhnyj O. Metody vyvchennja dytjachogo kolektyvu / O. Zaluzhnyj. – K., 1926. – S. 20.
11. Krajnyk I. Novi naprjamy / I. Krajnyk // Uchytel'. – 1925, – Ch. 3–4. – S. 61–69.
12. Krupskaja N. Problema politicheskogo obrazovanija / N. Krupskaja // Na putjah k novoj shkole. – № 4, 5. – 1929. – S. 5–8.
13. Lubenec' T. G. Shkola ta i'i' robitnyky / T. G. Lubenec' // Radjans'ka osvita. – 1924. – Ch. 9–10. – S. 23–25.
14. Makarenko A. S. Problemy shkil'nogo radjans'kogo vyhovannja. – Tvory : U 7 t. / A. S. Makarenko. – K. – 1954. – T. 5. – S. 124, 243.
15. Mamontiv Ja. Pravo derzhavy i pravo dytyny (Z pryvodu «Dekljacii' Narkomosvity U.S.R.R. pro social'ne vyhovannja ditej») / Ja. Mamontiv. – K., 1922. – Chyslo 1. Traven'. – S. 33–42.
16. Rjappo Ja. P. Novyj etap v praci Narkomosvity / Ja. P. Rjappo // Radjans'ka osvita. – 1925. – № 2. – S. 8–12.
17. Skrypnyk M. Pytannja social'nogo vyhovannja / M. Skrypnyk. – H., 1929. – S. 9–27.
18. Janovs'ka E. V. Social'ne vyhovannja jak nemynucha istorychna potreba / E. V. Janovs'ka. – Kyi'v, 1921. – 84 s.

I.O. Kuchynska. The peculiarities of youth's civic formation in the context of educational activity transformation in 1920-30's of the twentieth century. The article envisages the social and educational peculiarities of pupils' civic formation in Ukraine in the context of educational activity transformation in 20-30's of the twentieth century. In the educational theory in 20's of the twentieth century the term «social» has been studied to become the key term, and personality's civic formation

was considered in terms of social education, and that was the specificity of educational activity in the study period.

In the theory of education there have been noted to distinguish such basic social values: 1) supernatural, superorganic existence of the personality, who has reached the stage of his moral life in the course of the development; 2) the synonym of public (that is the way of joint activity and the organization of relationships); 3) a normative concept defining the relationships regulation.

In the development of Ukrainian pedagogical idea there has been investigated the beginning of discord because of the curtailing of original Ukrainian secondary education system: the school Russification and the elimination of Ukrainian educational system peculiarities and its centralization with the only directive center in Moscow have been taking place. The realized analysis of documents showed that the political and ideological standardization of the process of Ukrainian children and youth's civic education took place in 1929-1933; the pedagogical science and Ukrainian school have become the part of general «Soviet culture» having a strongly pronounced Russian content and it can be classified as «Russian and Soviet».

Key word: social and pedagogical peculiarities, formation, education, citizenship, transformation, education system, school, youth.

Отримано: 29.01.2014 р.

УДК 159.923

М.Г. Лаврова, Л.С. Смокова

ДЕТЕРМИНИРУЮЩАЯ РОЛЬ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИЙ СТРЕСС-ПРЕОДОЛЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ У СОТРУДНИКОВ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ

М.Г.Лаврова, Л.С.Смокова. Детермінуюча роль емоційного інтелекту у формуванні стратегій долаючої стрес поведінки у співробітників митних органів. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей стратегій подолання стресу у співробітників митних органів. Розглянуто сучасні теоретичні і методичні принципи вивчення формування копінг-стратегій особистості в екстремальних умовах життєдіяльності та емоційного інтелекту. Зроблено спробу ви-